

Рад примљен: 23. 11. 2015.
Рад прихваћен: 23. 12. 2015.

Оригинални
научни рад

др Зорана Опачић¹
Универзитет у Београду, Учитељски факултет

doi:10.5937/inovacije1504018O

Претходно представљени чииалаци (културни и идеолошки контексти књижевности за децу)

Резиме: У раду иолазимо од кулуролошкој ирисциуја ио којем значење књижевној дела ироисцииче из одређеној културној и друшциивеној контексциа. У књижевности за децу итај контексци обухваца и иредсциаве о децинсциву унутар једне културе, а ие иредсциаве су се значајно мењале кроз векове. Да иродлем дуде сложенији, итворци иредсциава о децинсциву, о иредисциављеном чииаоцу и, следсцивено иоме, слици деиетца у књижевном иексциу нису деца-рецииијенци, већ одрасли. Здои иоиа је било нужно исциицивање како се мењао консцирукци децинсцива у књижевним иексциовима за децу и младе од 19. века до данас.

Пииање уметничкој доживљаја може се иромишцаици иуицем иденциификације са свеиом књижевној дела, иа смо исциицивали чиме се она иосцииже и каква су иициересовања данашцих чииалациа. На иримецима смо иоказали како иденциификација чииаоца са ликовима и доиаћајима у иексциу у значајној мери дива обликована идеолоицијом иексциа. Она се може односции на родне сциереоциице, иолициичка уверења, национални иденциициеи, иожелни модел ионашања или диици каналисана државном културном иолицииком, као ицио је иио био случај у еиохи социјализма. Иоказали смо суиесциивну моћ коју идеолоиција може имаици на деице-чииаоца и коју ће, уколико није уиућен да ирециозна вредносне сциавове који извиру из иексциа, највероваициније оцажати на несвесном нивоу. Затио је важно да чииаоце уиућујемо да оцажају скривене вредносци иексциа, здои чеиа је важно развијаици чииалачке навике и ослушкиваици децја чииалачка иициересовања унутар школској сисциема и изван њеиа.

Кључне речи: слика деиетца у иексциу, децинсциво као консцирукци, иредисциављени чииалаци, иденциификација, идеолоиција.

¹ zorana.opacic@uf.bg.ac.rs

Дете (читалац/јунак) као конструкт

Гледано из перспективе новог историзма и културолошких студија, разумевање књижевног дела проистиче из одређеног културног контекста, односно места које појединац заузима у својој култури. Књижевни текстови су „текстови културе јер су успешно унели у себе друштвене вредности и контексте“ (Буџинска, Markovski, 2009: 573). Са књижевношћу за децу ствар се додатно усложњава зато што су рецепијенти књижевних дела неформирани личности, па се ово поље књижевности заснива на парадоксу, по којем одрасли из своје (одраслоцентричне) перспективе пишу и одабирају оно што сматрају погодним за читалачку публику.² Одрасли полазе од чињенице да знају шта је детињство, пошто су и сами били у том узрасту, и да на основу својих представа о *друћом*, ако проблем посматрамо са становишта имагологије – а у овом случају *друћо* је детињство – формирају слику о томе шта је *претпостављени читалац*, каква су његова интересовања и потребе и шта сматрају да је том читаоцу потребно – и поред чињенице да су појмови детињство и књижевност за децу условљени историјским и друштвеним контекстом. Дакле, дете-читалац гради свој идентитет не само на основу сопствене позиције већ посредовано, преко слике коју одрасли има о њему, чиме се дете претвара у објект говор одраслог. „Пратећи различите покушаје дефинисања књижевности за децу, наилазимо на вечиту претпоставку о постојању (читаоца) детета (тј. на претпоставку да постоји тако нешто као што је унифицирано, доследно, ’објективно’ дете-читалац) упоредо са нечијом способношћу да га добро по-

2 „Теоретичари опресије користе израз хегемонија да објасне начин на који доминантна група у друштву (одрасли, у овом случају) пројектује свој поглед на свет толико успешно да он постаје прихваћен као нешто што је здраворазумско, нормално, једино истинито и могуће [...], па чак и сама маргинализована група (деца) то становиште прихвата као истину о себи“ (Vranješević, 2015: 25).

знаје, како сваки критичар за себе тврди“ (Lesnik Oberstajn, 2013: 35).

Однос књижевних дела за децу и саме деце-читалаца заснива се, како смо напоменули, на вишеструким конструктима: полазећи од конструката *дејшећа* и *дејшећива*, одрасли гради конструкт *читалоца* који треба да рецепира књижевно дело и *слику дејшећа* у самом књижевном тексту. „Проза за децу почива на односу детета и одраслог [...] Она постоји у свету у ком одрасли долази први (као аутор, креатор, давалац) а дете долази касније (као рецепијент, читалац) [...] У термину проза за децу нема детета, осим оног у које морамо да верујемо да је тамо због своје сврхе“, каже Џеклин Роуз, ауторка познатог полемичког чланка „Случај Петра Пана. Немогућност прозе за децу“ у којем оштро критикује претпостављену наивност текстова за децу, тврдећи да су они често испуњени различитим проблематичним ставовима (Rose, 1998: 58, 65). Појам детињства, са друге стране, условљен је широком дисперзивношћу фактора: положајем деце у друштву, односима са одраслима, породичном окружењу или његовом одсуству, институцијама и методима васпитања, нивоу образовања, узрастом, полом, националном или верском припадношћу итд. Све ове околности сведоче о комплексности овог феномена и релативизују „унифицирано“ значење конструката: они „нису израван израз неких унутрашњих својстава и универзалних знања о дјечи и дјетињству, него су контекстуално варијабилни, културно и повјесно промјенљиви“ (Hameršak, Zima, 2015: 43).

Књижевна дела из различитих епоха заснивана су на различитим претпоставкама о детињству, што указује на дубоке везе између књижевности за децу и наука које су изучавале детињство. Због тога је нужно видети како се мењао конструкт детињства у књижевним текстовима за децу и младе од 19. века до данас. Та уверења су еволуирала од средњовековног разу-

мевања детињства као стања које се ни по чему не разликује од одраслог доба (топос детета-старица; в. Hameršak, Zima, 2015), преко теорије по којој је дете недовршено, несамостално биће које ће учењем и сазревањем постати разумно (в. Vranješević, 2015: 18), све до савременог разумевања специфичности природе детета.³ Навешћемо неке примере: у просветитељству доминира *поучиљелни* дискурс, а књижевно дело доживљава се као средство којим се утиче на морално васпитање младог читаоца. Девојчице-јунакиње *Дечјеј маџазина* Жан Мари Лепренс де Бомон (1756–57), који наводимо зато што је био познат српској омладини у преводу (и посрби) Аврама Мразовића (*Поучиљелни маџазин за децу*, 1787–1800), имају имена која осликавају њихову доминантну особину: Оштроумна, Благоразумна, Напрасна, Лакомислена и сл. (као, уосталом, и јунаци Змајевих песама, у којима неретко доминира просветитељски дискурс: Андрија Небригић, Кржљавић Љуба, Материна маза и сл.), а њихова наставница, Госпожа Добронаравна покушава не само да их подучи већ и да погодним причама и бајкама утиче на формирање њихових карактера. Својим причама наставница се труди да сузбије типичне женске мане у карактеру девојчица (сплеткарење, брбљивост и сл.) и у њима развије особине у складу са важећим родним стереотипима (кроткост, скромност и послушност), чиме их припрема за улогу супруге. Осим тога, девојчице потичу из богатих породица, па се у текст умећу и ставови о социјалној неједнакости (на пример, однос према служавкама) (Орачић, 2012). Са друге стране, у другој половини 20. века детињство се доживљава као „аутономно и од

3 У романтизму дете је више било „апстрактни симбол невиности, блискости природи и осећајности која недостаје одраслима“ (Коп, 1991: 39–40), што можемо видети и у песмама Бранка Радичевића, Јована Грчића Миленка, Јована Сундечића и других. У реализму се продубљује психологија деце-јунака и јављају се ликови из маргинализованих социјалних група, као што је то случај у Дикенсовим и романима Достојевског. Због обимности рада указали смо само на неке примере, а ово питање је знатно сложеније.

одраслости радикално различито раздобље живота“ (Hameršak, Zima, 2015: 48), па преовлађује потреба да се разуме дечја природа и уважавају дечје потребе. Позиција из које се пева стога често припада детету, чиме се обезбеђује идентификација са претпостављеним читаоцима: готово по правилу, дете као лирски глас и јунак савремене поезије изражава јасан критички став, и то у односу на одрасле (по томе је карактеристична поезија Драгомира Ђорђевића, Рајка Петрова Нога, Владимира Андрића итд.).

Идентификација

Иако је традиционално доживљавано као биће *неокаљано* културом, дете је, као што смо из приложеног видели, *производ* одређене културе. Поставља се питање у којој мери текст може обликовати читаоца, односно колико он може бити подложен идеологији књижевног дела? (Културне) потребе данашњег детета могу се разликовати у односу на претходне генерације, што утиче на њихова читалачка интересовања (да не помињемо актуелно питање *кризе читања*). Дете је природно наклоњено наративном чину и жељи да се уживи у причу, а привучено је књигом у којој на неки начин препознаје сродност са сопственим ставовима. У делима која „воли“ читалац има утисак као да „директно учествује у ономе што чита, да се препозна у неком од ликова, те да штиво максимално доживљава као своју причу“ (Matijević, Georgiev, 2014: 46). Али како уопште можемо знати да ли дете-читалац нешто „воли“ или „не воли“?⁴ „Деца желе да читају књиге у којима могу да пронађу решења за своје проблеме или да пронађу одго-

4 Ауторке књиге *Култура читања* наводе критеријуме по којима деца бирају књиге у библиотеци: по интересантним корицама/илустрацијама; траже, затим, оне књиге о којима се говорило на телевизији, о којима су прочитали, које су им препоручили вршњаци, библиотекари или у случају када су уживо видели аутора (Matijević, Georgiev, 2014: 48–49).

воре на своја питања“ (Matijević, Georgiev, 2014: 47). Џилијан Ејвери сматра да: „[дете] има свој сопствени одбрамбени механизам против онога што не воли или не разуме у књизи. [...] Оно то игнорише, можда и подсвесно, или од тога прави нешто друго. [...] [Деца] издвајају из књиге оно што желе и ништа више“ (Avery, 1976; према: Lesnik Oberstajn, 2013: 33). Овде нам могу помоћи искуства библиотекара. Будући да су у непосредном контакту са децом читаоцима и да директно учествују у развијању читалачких навика, они су више него меродавни да посведоче о читалачким интересовањима данашње деце.

Један од начина да проучимо утицај књиге на дете јесте појам идентификације са светом књижевног дела. У овом питању се културолошки приступ среће са теоријом рецепције, која је почетком 20. века изучавала начин доживљавања књижевног дела и улогу читаоца. Рецепционисти су оперисали појмом *хоризонтна очекивања*: „начин на који једно књижевно дело у историјском тренутку свога појављивања испуњава, превазилази, изневерава или оповргава очекивања своје прве публике, очигледно може послужити као мерило при одређивању његове естетске вредности“ (Jaus 1978; према: Maricki, 1978: 47–49). Уколико је хоризонт очекивања читаоца пробијен новином коју уноси књижевно дело, рецепција је позитивна и обрнуто, уколико се дело заснива на познатом, „испуњава она очекивања која прописује владајући правац укуса“ (Jaus, 1978; према: Maricki, 1978: 47–49) – оно не поседује дистанцу и ближи се забавној књижевности⁵, што у нашем случају објашњава због чега савремени читаоци често траже онеобичавање света и форме књижевности.

По сведочењу библиотекара, укус савремене деце читалаца се јесте изменио у односу на претходне генерације и деца више не мо-

⁵ Јаус напомиње да је „потребан посебан напор да их читамо „уз длаку“ уобичајенога искуства, како бисмо изнова учили њихов уметнички карактер“ (Jaus, 1978; према: Maricki, 1978: 49).

рају нужно волети књиге које су некад сматране омиљенима – оне су „исувише архаичне по њиховом мишљењу, незанимљиве и не обрађују теме које њих интересују“ (Matijević, Georgiev, 2014: 56). На основу наведеног, закључујемо да се књижевни укус данашњих читалаца подударио са поетичким одликама савремене књижевности за децу којима се „пробија хоризонт очекивања“, да се изразимо у рецепционистичком дискурсу. У овим делима уважава се природа детета, онеобичава се свет, али се говори и о темама изван зоне безбрижног детињства, о његовој тамној страни, књиге које занимају читаоце садрже отклон од сентименталности („дете читалац је итекако свесно да стварност није ружичаста и лепа, већ да врло често зна да буде веома сурова“), карактеристичне су по експериментисању језиком, жанровским начелима, лексиком и сл. (в. Matijević, Georgiev, 2014: 46).

Идеологија књижевности за децу

Идентификација читаоца са ликовима или догађајима у тексту, односно начин на који се они опажају, у значајној мери потиче из експлицитно или имплицитно исказаних вредносних ставова аутора: „идеологија ће се сматрати појмом који означава све видове директног или индиректног заговарања, разматрања, претпоставки и дискусија о друштвеним и културним вредностима. [...] Овако гледано, произлази да је и све што је написано идеолошког карактера; јер све што се пише носи одређене вредносне претпоставке, макар и у прикривеној форми, или се ствара, тј. чита у друштвеним и културним оквирима који су сами по себи неизбежно прожети вредносним судовима“ (Sarlend, 2013: 64). Ове околности је свестан Питер Холиндејл, који је написао један од важних текстова посвећених овом питању („Идеологија и књиге за децу“):

Писци за децу (као ни они за одрасле) не могу да сакрију своја уверења. Чак и кад су

она пасивна и неиспитана и не представљају део свесне приповедне замисли, текстура језика и приче ће указати на њих. [...] најчешће се ради о оним уверењима која се прихватају као подразумевана, па ће их и деца, изузев уколико им неко не укаже да уоче супротно, на тај начин прихватити. Подразумеване вредности су широко распрострањене и не треба потцењивати снагу арматуре несвесне идеологије (Hollindale, 1988: 12; прев. З. О.).

Не треба, с друге стране, сметнути с ума да и сама читалачка публика поседује неки вредносни систем, који у мањој или већој мери може утицати на начин рецепције: „Идеологија није нешто што уливамо у децу као у празне посуде. То је нешто што она већ поседују на основу својих искустава која су моћнија од књижевности“ (Hollindale, 1988). Читаоци могу да прихвате вредности сугерисане у тексту, могу да их игноришу или једноставно не прихвате (такозвано „одступајуће“ тумачење), а могу да их преиспитују (према: Sarlend, 2013: 77).

Нужно присуство вредносних ставова у тексту не значи да су ти ставови по правилу погрешни. Они представљају врсту оријентације у свету у коме живимо. „Важно је да препознамо које идеологије нису нужно непожељне. У ствари, без система веровања било би немогуће за појединца да разуме свет“ (Bainbridge et al., 2005: 1–2; прев. З. О.). Поседујемо уверења о свету који нас окружује, о типичним особинама и начину понашања неке друштвене/националне групе, која образујемо кроз знаковне системе културе у којој живимо. На пример, читајући народне епске песме, дете усваја етичке вредности које проистичу из поступака јунака (на пример, у песми „Јетрвица адамско колена“). Културолошки приступ књижевном делу покушава да установи постојање пристрасности или однос прихватања/нетрпељивости према одређеним друштвеним групама. Ти ставови могу бити везани за родну идентификацију (улогу жене, мушкарца или детета у породици и друштву), за

начин виђења других нација (на пример, Јасминка Петровић у роману *Лейто кад сам научила да лејтим* (2015) из перспективе младе јунакиње тематизује изазове са којима се суочава српско-хрватска породица после ратова из деведесетих) или за однос према деци са поремећајима у понашању, што се, на пример, тематизује у роману Весне Алексић *Ловац на маслачке* (2014); чак и врста хумора у делу указује да ли неки ставови припадају „нашем“ или „туђем“ систему вредности наводи Холиндејл (Hollindale, 1988). Погрешно је мислити да се вредносни ставови проналазе само у делима реалистичке мотивације. Дела заснована на фантастици (хетеротопији) могу садржати бројне алузије о стварности, за шта постоје бројни примери, почев од Керолове *Алисе у земљи чуда* (у којој су присутне пародијске алузије на викторијанску еру и школски систем) до романа Роулингове о Харију Потеру (предрасуде према „блатокрвнима“ и супериорност „чистокрвних“, утицај политике и медија на живот у магијском свету, потрошачка фасцинација новим моделима чаробњачке опреме на тржишту и сл.).

Идеолошки ставови крију се у свим равнима текста, почев од његовог језика и стилских одлика – Волошинов сматра да је сам језик, као систем симбола, идеолошко средство (Volosinov, 1929/1986: 10; према: Sarlend, 2013: 64), а исто установљује и Стивенс (Stivens, 1992) – преко перспективе из које се пева/приповеда, слике света, композиције, књижевних поступака, информација које су у тексту поменуте, а можда и више оних које су изостављене, начина обликовања јунака, све до завршетка приче, при чему нисмо ни издалека побројали све видове. Холиндејл разликује експлицитну идеологију (то могу бити социјални, политички или етички ставови писца који жели да их препоручи деци обликовањем приче) и имплицитна уверења (изговарају их јунаци или се прича обликује пристрасно у односу на један систем вредности) (Hollindale, 1988).

Један од најједноставнијих начина да се примети постојање вредносних ставова у вези је са начином обликовања јунака (ког је пола, у каквој средини живи, да ли је истакнут његов национални идентитет, којој друштвеној класи припада, у каквој породичној ситуацији живи, какве особине има, каквим је људима окружен и шта њих одређује итд.). То отприлике значи да ће читаоцу бити дражи и за идентификацију ближи онај јунак који носи позитивне особине – или оне читаоцу *сродне*, макар то били и недостаци – и са чијим поступцима се читалац слаже. Међутим, да ли се пожељне особине нужно придају јунаку чији карактер је „симпатичан“ или се пријатност карактера може разилазити са његовом етичношћу? Какве информације преноси срећни/несрећни завршетак приче: да ли је судбина јунака награда/казна за његове поступке? Зато ћемо на примерима књижевних дела из различитих епоха показати како се слика о јунаку – и, у вези са тим, идентификација читаоца са јунаком – могу градити једнолинијски, у педагошком дискурсу, у складу са његовим пожељним/непожељним особинама, али и у контексту друштвено-историјских стереотипа или из субверзивне тежње да се ти стереотипи оспоре.

Педагошки вредносни коментари. Дискурс који се тиче књижевности за децу и образовања често се преплићу, сматра Сарленд (Sarlend, 2013: 69). Будући да је дете у ранијим епохама сматрано несамосталним бићем које се не може развити у зрелог и самосталног појединца без сигурне руке одраслог, и слика детета у тексту израђивана је у складу са овим уверењем.⁶ Ау-

⁶ *Пуриџански дискурс* разумева дете као биће нагона којим влада принцип задовољства (такозвано *дионизијско дејје*) и, уколико одрасли не контролише дете у испољавању нагона, његова природа ће се несметано испољити и довести до стања анархије. Са друге стране, веровање да је дете по природи чисто и неискварено биће, а да га друштво квари својим утицајем настало је на темељу Русоовог учења (такозвани *романтичарски дискурс*). Џон Лок дете разумева као некомплетну верзију одраслог, недовршено биће које ће

торитет одраслог све до прве трећине 20. века, прецизније до појаве поема Александра Вуча, у српској књижевности за децу није довођен у питање. Од детета се, сликовито речено, очекивало да пружи руку одраслом и препусти се његовом (мудром) вођству. То се и дословно захтева у предговору Младом Читатељу у *Пријатељу српске младежи* Тимотија Илића (1840): „О оди к мени и пружи ми руку твоју да те кроз једну красну пољану, пуну разнога мирисавога цвећа и веселим плодовима оптерећеног дрвећа проведем. И ако ти за мном пођеш, и верно ме будеш следила, и у душу твоју уливати будеш оно што ћу ти ја казивати, то благо теби, ти ћеш бити срећна, и у тој пољани сабираћеш плодове нигда покварити не могу“ (према: Idrizović, Jeknić, 1989: 526). То је, уз часне изузетке (на пример, песме Луке Милованова), водило обликовању дела као васпитног примера: примери доброг и, још чешће, лошег понашања јунака, праћени вредносним коментарима, приказивани су као смернице за младог читаоца. Ти ставови исказани су шаливим тоном, а знају бити и саркастични (типичан пример су Змајеве песме о размаженом, лењом, страшљивом или срдитом детету у којима се подсмешљиво набрајају манифестације мане и дају савети јунаку и деци-читаоцима). Иако је настао у приближно истом периоду, роман Марка Твена *Доживљаји Тома Сојера* (1876) нуди јунака који је и поред своје непослушности („Он није био ’примеран’ и ’узор-дечко’ у своме родном месту. Али је добро познавао ’узорнога’ и мрзео га је из дна душе“; Tven, 1963: 16) својим позитивним особинама (племенитошћу, сналажљивошћу, дружељубивошћу) пријемчив за идентификацију. Упоредо са Томом, његов млађи полубрат Сид поседује особине примерног детета, а опет није погодан за идентифико-

усвајањем знања постати разумно биће (према: Vranješević, 2015: 17–18). Сви ови концепти детињства заснивају се на потреби (и одговорности) одраслог да усмерава дете до његовог сазревања, а књижевни текстови обликују се у знатној мери тако да потпомажу овај процес.

вање. Ово је један од првих познатијих примера књижевног дела за младе читаоце у којем се раздвајају карактерне црте *симболичној* јунака и педагошки пожељне особине детета.

Родни конструктиви и национални идентитети. Пример романа Стевана Сремца *Пој Ђира и њој Сјира* (1898) (Sremac, 1963) показује нам у којој мери симпатије које у нама производи књижевни лик у одређеном делу могу бити обликоване приповедним ставовима (иако није реч о роману писаном за децу, роман приказује одрастање две девојке и спада у основношколску лектуру). Као што је познато, у роману се сликају две поповске породице из војвођанског села које су обликоване обрнутим паралелизмом. Свака породица васпитава кћер јединицу, а оне су сасвим супротне по изгледу, карактеру и образовању. Увођење контрастног пара обично се користи за истицање позитивних особина оног јунака који пружа више елемената за идентификацију. То је, у овом случају, Јуца, кћер попа Спира и попадије Персе, која се опонира Меланији, кћери попа Ђире и попадије Сиде. Због чега наводимо овај пример? Зато што се особине које су приписане једној и другој јунакињи из данашње перспективе перципирају на другачији начин него у време кад је дело написано, а мислимо превасходно на однос породице и друштва према образовању девојака. Такође, њихове карактере обликује скуп различитих особина (позитивних и негативних), а став који се у приповедању гради у односу на једну и другу и који ми, као читаоци, усвајамо, вредносно је различит. Екстровеертна, образована и посвећена читању, Меланија је истовремено и извештачена, хистерична, посвећена туђинској култури (чита превасходно стране, сентименталне књиге) – те је обликована као негативна јунакиња. Насупрот њој, стидљива, честита, послушна кћи Јулијана, иако неспретна и округласта, и са знатно мање образовања (чита ретко, само српске писце, а у свеску *Поезија* уписује рецепте), приказана је као прототип честите српске девојке: „И на-

послетку, Јуца је била скромна и богобојажљива девојка, која није имала своје воље, и која је све слушала у кући, и оца звала *тајта*, а матер *мама*. А Меланија је родитеље звала *тајтер* и *мама*, имала је своју вољу и њу су сви морали да слушају, па је увек било онако како је она хтела“ (Sremac, 1963: 85). Експлицитни коментари приповедача допунски усмеравају идентификацију читаоца: Јуца је *чистио злато, чедна љубичица*, насупрот Меланији, *лажном сјају калемљене руже*. Обе јунакиње приказане у хумористично-иронијском дискурсу, али се разликује нијанса у њиховом приказивању. Приповедач се подсмехује Јуциној неспретности, обичности, па и бујној грађи од које јој хаљине пуцају, али тај подсмех спада у оно што Холиндејл дефинише као хумор према *нашем*. У описивању Меланијиног понашања приметан је оштрији тон и очигледни подсмех према *грујом* (на пример, Меланија фингира самоубиство сваки пут кад јој није по вољи, њено певање се именује као *ждронцање*, жеља за учењем другог страног језика карикира се као помодна површност).

Из данашње перспективе, чињеница да се негативно вреднује јунакиња која тежи образовању, која воли читање и уметност, а позитивно она која нема никакву жељу да се образује, изузев жеље да се оствари као супруга и мајка, делује као репрезентација традиционалне родне улоге жене. Томе у прилог иде и завршетак романа који такође нуди јасну вредносну поларизацију: учитељ Пера жали због свог погрешног одабира супруге, поредећи Меланију, која води богати друштвени живот са Јулом, која је окруженом децом, једноставно одевена, а срећна. Међутим, разлози за делање јунака вишеструко су мотивисани и питање образовања у тесној је вези са питањем националног идентитета у мешовитој средини. Наиме, Спирина породица доследније чува свој национални идентитет (Спира воли српска јела, Јуца свира српски инструмент и чита српске писце), а Ђирина је окренута западним вредностима (у кући се спремају немачка јела, Меланију је

васпитавала Немица, стога она у свој говор укључује много (искварених) немачких израза и труди се да опонаша њихове обичаје), које се представљају иронијски, као помодарство. Јасан приповедни отпор према однарођењу, чак и када се ради о образовању, показује се у Сидиним речима кад грубо одбија да јој се дете школује у немачком леру⁷ („а она сва позеленила, па ђипа, мал ме није ударила, па каже: 'Не дам ја, док сам ја жива', каже, 'моје дете у швапску кућу; [...] поганија једна!"; Sremac, 1963: 147). Тако нам роман указује како је пресудан утицај на сазревање девојчица у различите типове жена, и поред истог окружења у коме су расле, имала (прећутна) опредељеност једне породице за традиционални, патријархални систем вредности, који се, у Сремчевој визури, повезује са националним одређењем, односно (у другом случају) прозападна орјентисаност и прихватање вредности друге културе, што се коси са идеологијом приповедача, па се иронијски оспорава.

Промовисање образовања или, насупрот томе, јунакиње кућанице у оквиру патријархалног родног конструкта не мора имати везе са дијахронијским током књижевности. Тиме се тумачи чињеница да се *Поучиљелни маџазин* Аврама Мразовића с краја 18. века отворено залаже за неопходност образовања девојака, у времену кад се сматрало да је образовање девојака излишно, па и сметња у браку и када су само поједине девојке из највиших слојева добијале образовање. Век касније, у роману Стевана Сремца промовишу се патријархални стереотипи и остварење жене превасходно кроз породични живот. Траг истих стереотипа примећујемо, међутим, и у савременој књижевности, на пример, у песмама Драгомира Ђорђевића „Ствар без краја“ и „Бабе

су нам сјајне“ (Ђорђевић, 2009). Мајка је, иако задужена за одржавање куће и васпитање деце, а отац породице активан је на послу, ван куће, док кућно време доживљава као период одмора. Млади лирски јунак посматра очеву пасивност у простору дома: „Кад са посла дође / мој уморни тата / на кревет се баца / готово са врата“; „Тата спаја две фотеље / чита зева слуша вести“; за разлику од оца, мајка је затрпана кућним пословима и пожртвовано брине о породици, све до граница издржљивости: „И мама је живо биће / ал устаје [...] Раме боли, нога трне / ал издржи“ (Ђорђевић, 2009: 66). Набрајање свих послова које мајка обави током дугог дана представља лирско сведочење не само о кључној улози мајке за функционисање породице већ и о патријархалној родној улози која се није битно изменила у савременом добу.

Социјална кријтика. Књижевно дело може бити употребљено и за промовисање одређених политичких ставова аутора. На пример, Александар Вучо почиње да пише за децу у епохи социјалне књижевности, тридесетих година прошлог века. Као социјалиста, он тематизује класне разлике и мотиве експлоатације радника и деце шегрта. Из перспективе критике друштва и капиталистичког система, деца су приказана као жртве неправедног поретка. Јунаци поеме *Погвизи дружине њеті њетілића* (Vučo i sar., 1980) припадају различитим социјалним категоријама (дечаци су из радничке класе а девојчица из богатије породице), а уједињује их неправда коју трпе (дечаци од својих газда, а девојчица од часних сестара, које захтевају ригидну послушност) и потреба да се избаве од терора одраслих. У оваквом контексту јасно је због чега је ауторитет одраслих у тој мери оспорен и карикиран, а дечја побуна вреднована као пожељна. Завршетак поеме одређује се зато у контексту друштвене и класне критике – као срећан. Наиме, бекство дечака и девојчице Мире од куће, школе, с посла на речно острво приказано је као напуштање суровог света одраслих. У неком другом контексту

7 У првој половини 19. века Урош Несторовић оснива систем *лерова* у које се примају девојке које заврше националну школу: „У њима би се девојкама пружио, поред изучавања преко потребних женских ручних радова, још и морално васпитање као и изучавање свог, националног и других важних језика“ (Gavrilović, 2003: 108).

поступци јунака сматрају се проблематичним и неприхватљивим (у случају Змајевог Пура Моце бежање од куће започиње десоцијализацију и пропадање јунака). Као весници бољег и праведнијег света, Вучови јунаци учинили су једину могућу ствар: напустили експлоататорски систем у коме „крекећу паре“, у ком су сити „хуље и паразити“, а „остали народ је песак / о њему не воде бригу“ (Vučo i sar., 1980: 60).

Културна политика социјалистичке епохе. Социјалистичка епоха видела је књижевност за децу као начин да у најмлађем узрасту успостави/учврсти „подобне“ политичке ставове. У то име држава је предузела снажну контролу онога што се штампа, преводи, објављује и пише за децу, покушавајући да подржи „погодне“ жанрове, теме, мотиве и санкционише оне „неподобне“. Будно око идеолога мотрило је да ли се у дечјој штампи промовише „социјалистичка идеологија“ и „васпитање у духу социјализма“ или се протурају „реакционарне“ идеје (на пример, непотребно се форсирају мотиви природе и животињског света, на рачун „стварног“ дечјег живота, подвига „наше Армије“ и техничких достигнућа). У саопштењу „Десет година југословенске књижевности за децу“ Мира Алечковић разликује етапу „популарисања народне револуције и социјалистичке изградње“, која почиње 1944. године (соцреалистичка етапа), и период „борбе за књижевни квалитет“, који започиње од „ужег саветовања при ЦК омладине“ 1947. године (продор модерног израза у књижевност за децу) (Alečković, 1966: 365). С правом. Критика капитализма и колонијализма била је нескривена, често памфлетска, истог интензитета као похвала социјалистичких вредности. Подстицан је одијум према капиталистичким и колонијалним државама, а симпатије према социјалистичким земљама (све до Резолуције Инфорбирора превасходно према Совјетском Савезу) и бившим колонијама. До које мере се ишло у успостављању симпатија према одређеним културама сведочи чланак из часописа *Пионири* „И најмлађи у Индији знају за Титову

Југославију“ (Anonim, 1952), у ком је фингирано писмо дечака из Индије који је читао „дугачак и одличан говор друга Кардеља“.

Пролазак соцреалистичке етапе и слабљење идеолошког дискурса, те модернизација књижевног израза педесетих доводе и до промене ставова према идеологији текстова. Један такав пример бележимо и код Ђопића. Прва верзија песме „Теслин споменик“ објављена је 1948. године у *Пионирима* (Ћорић, 1948) и садржи памфлетске строфе у којима се карикира капиталистичка жеља за новцем и Теслиним изумима.⁸ Седам година касније, када је модерни поетски израз освајао књижевност (годину дана после Радовићеве збирке *Поштована децо*), Ђопић је, приређујући избор песама *Расијевани цврчак*, који је представљао врсту пресека дотадашњег песничког рада, односно објављене и необјављене песме, у избор унео редиговану верзију песме, без строфа које су јој снижавале квалитет (Ћорић, 1955: 108–109).

Слабљењем идеолошких стега долази до појаве дела у којима се социјалистичке вредности приказују субверзивно, критички, као што је то случај са омладинским романима *Гласам за љубав* Гроздане Олујић (1967) и *Белешке једне Ане Моме Капора* (1975). У овим романима критика социјализма изводи се из перспективе младог јунака. Слободан Галац и Ана опажају социјалну раслојеност друштва (у оба случаја потичу из породица који су на ивици средње класе, са малим примањима а у непосредном окружењу опажају нове богаташе који су профитирали на својој политичкој подобности) и згађени су разликом из-

8 Њујорк у коме Тесла живи поприште је грабежи и неморала: „Доларе згрћу буржуји / и разни гангстери врве. / У трци за златом и новцем / попут курјака сивих / милионери се крве, / али се увијек сложе / када им радничка класа / угрози лоповске коже“; „А кад је Тесла преминуо / на спрату двадесетседмом / високог облакодера / ето ти одмах милионера / у његов стан су ко скакавци пали, / претресли га до задње даске / челични трезор прекопали / и однијели проналаске. / А зашто, дјецо, да ли знате? / Да се на њима обогате!“ (Ћорић, 1948).

међу прокламоване, „званичне“ социјалне једнакости и све већег социјалног раслојавања које опажају у свом окружењу. Одбијајући да живе у систему лажних вредности, обоје напуштају свет у којем живе (Ана, додуше, накратко), из истог разлога као и јунаци Вучових поема. Тридесетак година после Вучове критике капитализма у текстовима намењеним младима успоставља се свест о новом облику социјалне неједнакости.

Закључак

На примерима текстова из различитих епоха показали смо сугестивну моћ коју идеологија текста може имати на дете-читаоца и коју ће, уколико није упућен да препозна вредносне ставове који извиру из текста, највероватније опажати на несвесном нивоу. Зато је важно да младе читаоце упућујемо да проникну у начин на који

се гради слика света, шта је у тексту наглашено, а шта изостављено, каквим речима је нешто именовано, какви приповедни коментари прате нашање јунака, чиме се завршава текст и сл. Са друге стране, морамо бити свесни да слика претпостављеног читаоца не може бити „објективна“ и „унифицирана“, већ се мења од генерације до генерације. То подразумева потпомагање читалачких навика и ослушкивање дечјих читалачких интересовања унутар школског система а и изван њега, због чега је нужна сарадња институција (библиотека, културних центара, образовног система и надлежног министарства) у изградњи читалачких навика, укуса и разумевања текста. Јер како се то у време социјализма мудро закључивало (само из других разлога), књижевност за децу има значајан утицај на формирање погледа на свет деце-читалаца и њен развој представља улагање у будућност.

Литература

- Alečković, M. (1966). Deset godina jugoslovenske literature za decu. *Letopis Matice srpske*, CXXXI, 376 (4), 364–385.
- Anonim (1952). Pismo iz Indije redakciji: I najmlađi u Indiji znaju za Titovu Jugoslaviju. *Pioniri, zabavni dečji list*, II, 24.
- Bainbridge, J., Oberg, D., Carbonaro, M. (2005). No text is innocent: Canadian children's books in the classroom. *Journal of Teaching and Learning*, 3 (2), 1–14.
- Bužinjska, A., Markovski, M. P. (2009). *Književne teorije XX veka*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ćopić, B. (1948). Teslin spomenik. *Pioniri: list najmlađih u Jugoslaviji*, XIV, 5.
- Ćopić, B. (1955). *Raspjevani cvrčak*. Svjetlost: Sarajevo.
- Đorđević, D. (2009). *Nije lako biti dete*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Gavrilović, N. (2003). *Uroš Nestorović – život i delo*. Sombor: Učiteljski fakultet u Somboru.
- Hameršak, M., Zima, D. (2015). *Uvod u dječju književnost*. Zagreb: Leykam international d.o.o.
- Hollindale, P. (1988). Ideology and the Children's Book. *Signal: Approaches to Children's Books*, 55, 3–22.
- Idrizović, M., Jeknić, D. (1989). *Književnost za djecu u Jugoslaviji*. Sarajevo: Drugari.
- Kon, I. S. (1991). *Dete i kultura*. Beograd: ZUNS.
- Lesnik Oberstajn, K. (2013). Osnovi: šta je književnost za decu? Šta je detinjstvo. U: Hant, P. (ur.). *Tumačenje književnosti za decu* (27–46). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Maricki, D. (prir.) (1978). *Teorija recepcije u nauci o književnosti*. Beograd: Nolit.
- Matijević, M., Georgiev, E. (2014). *Kultura čitanja*. Lazarevac: Biblioteka Dimitrije Tucović.

- Орачић, Z. (2011). *Naivna svest i fikcija*. Novi Sad: Zmajevе dečje igre.
- Орачић, Z. (2012). Повести Госпође Dobronaravne (*Poučitelni magazin za decu* Аврама Мразовића – посрба магазина *Žan Mari Leprens de Bomon*). U: Jovićeвић, T. (ur.). *Tradicija просвећености и просвећивања у српској периодици* (313–332). Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Орачић, Z. (2013). Идеологија и књижевност у дејој периодици половине 20. века. U: Denić, S. (ur.). *Književnost za decu i njena uloga u vaspitanju i obrazovanju dece školskog uzrasta* (295–308). Vranje: Učiteljski fakultet u Vranju Univerziteta u Nišu.
- Rose, J. S. (1998). The Case of Peter Pan. The Impossibility of Children's Fiction. In: Jenkins, H. (Ed.). *The Children's Culture Reader* (95–109). New York: New York Press.
- Sarlend, Č. (2013). Nevinih nema: идеологија, политика и књижевност за decu. U: Hant, P. (ur.). *Tumačenje književnosti za decu* (61–86). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Sremac, S. (1963). *Pop Ćira i pop Spira*. Beograd: Prosveta.
- Stephens, J. (1992). *Language and ideology in children's fiction*. New York: Longman.
- Tven, M. (1963). *Doživljaji Toma Sojера*. Sarajevo: Svjetlost.
- Votkins, T. (2013). Kontekst književnosti za decu: istorija i kultura. U: Hant, P. (ur.). *Tumačenje književnosti za decu* (47–60). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Vranješević, J. (2015). *Od učesnika do istraživača. Deca u participativnim istraživanjima*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Vučo, A., Raičković, S., Erić, D. (1980). *Poeme*. Beograd: Nolit, Prosveta, Zavod za udžbenike.

Summary

In the paper, we are starting from the cultural approach according to which significance of a literary piece comes from certain cultural and social context. In literature for children, this context enhances notions about childhood within a certain culture and these notions have been changing through centuries. This issue is even more complex, owing to the creators of notions about childhood. They aim at the assumed readers, and therefore the image of the child in the literary text, but they are not children-recipients, but adults. Therefore, it has been necessary to research on the change of the construct of childhood in literary text for children and the young from the 19th century up to now.

The issue of artistic creation can be contemplated through identification of the world of literary work, so we have investigated in which ways it can be achieved and what are the interests of contemporary readers, these examples have shown how identification of the reader with characters and occurrences in the text significantly becomes formed by the text ideology. It can refer to gender stereotypes, political orientation, national identity, desired model of behaviour or it can be channelled by state cultural politics, which was the case in the epoch of socialism. We have shown that ideology can have suggestive power over the child-reader, and which if he/she is not encouraged to recognize value attitudes, which come from the text, they are going to be recognized at the sub-conscious level. This is why it is important to direct the readers to concealed values of the text and this is why we should develop readers' habits and be aware of childrens' readers' interests within the school system and outside it.

Key words: *image of a child in the text, childhood as construct, assumed reader, identification, ideology.*